

PVG's

Muktangan English School and Jr. college, Pune-9

Terminal (2024-25)

Standard - XI

Subject: Marathi

Marks:

Date:

Time:

कृती'अ पठित पाठावर आधारित कृती करा.

(2)

काही पुस्तक आपल्याला झपाटून टाकतात. अंतःकरणात भावनांची प्रचंड खळबळ उडवून देण्याची त्यांच्यात शक्ती असते. अशी पुस्तक कधी विसरता येत नाहीत. दीर्घकाळ टिकणाऱ्या सुगंधाप्रमाणे ती पुस्तक मनात दरवळत राहतात. उत्तम साहित्यकृतींचं वाचन करत राहणं यासारखं दुसरं उत्तेजक आणि आनंददायक काही असेल का? मॅकबेथ आणि किंग लियर या नाटकांतले काही संवाद इतके काव्यात्म, इतके अर्थगर्भ आणि इतके भावस्पर्शी आहेत, की प्रत्येक वाचनाच्या वेळी अधिक उत्कट अनुभूती देत राहतात. अशा वाचनाची नशा और असते. सुखाविषयीच्या माझ्या कल्पनेतून पुस्तकं वगळली तर सारं सुखच संपुष्टात आलं असं म्हणावं लागेल. जवळचे मित्र दुरावतात. ज्यांच्यावर प्रेम केलं त्यांनाही त्या प्रेमाची विस्मृती होते आणि वैराचा अग्नी ते पेटवत ठेवतात. हातात आलेला पैसा कसा आणि केव्हा नाहीसा होतो ते कळतही नाही; पण पैसा आणि माणसं यांच्याप्रमाणं पुस्तकं कधीच

एकदा एका ग्रंथप्रेमी वाचकाकडून दोन दिवसांसाठी एक पुस्तक मी वाचायला आणलं होतं. ते देताना तो ग्रंथप्रेमी मला काकुळतीनं सांगत होता, "अतिशय काळजीपूर्वक वापरा. दुसऱ्याच्या हाती देऊ नका. पुस्तकाची पानं मुडपू नका. कोणताही मजकूर पेन्सिलीनं किंवा शाईनं अधोरेखित करू नका, वरचं कव्हर काढू नका. तिसऱ्या दिवशी कटाक्षानं मला पुस्तक परत करा." त्या सूचना मला अपमानकारक वाटल्या नाहीत. हातात पडलेल्या कोणत्याही पुस्तकाशी निर्दय-चाळा करणारे अनेक पुस्तकशात्रू मी पाहिले आहेत. त्यांच्या हिशोबी छापलेलं एक चोपडं म्हणजे पुस्तक. त्याला कसलं महत्त्व द्यायचं? पुस्तकाचा उपयोग तरी किती? भूक लागल्यावर ते शिजवून थोडंच खाता येतं? वेडे लोक वाड्मयात अनेक रस असतात असं म्हणतात. तहान लागल्यावर तुमच्या कालिदासाच्या 'शाकुंतलातील' रस पिणं शक्य आहे काय? फार तर एकदा वाचावं किंवा चाळावं आणि मग येईल त्या भावानं फुंकून टाकावं.

विश्वासघातकी असत नाहीत. त्यांना स्पर्श करण्याचा अवकाश, भावनांनी आणि विचारांनी ओसंडणारं आपलं अंतःकरण ते उघडं करतात. 'माझ्या अंतरंगात त्या थोर लेखकानं साठवलेलं हे भांडार तुझच आहे. जे आवडेल ते खुशाल घेऊन जा' असंच जणू पुस्तक आपल्याला सांगत असतं. पुस्तकांवर आत्यंतिक प्रेम करणारी माणसं मी पाहिली आहेत. आपल्या कपाटात जिवापाड जपून ठेवलेलं पुस्तक दुसऱ्याला देताना ती अगदी व्याकूळ झालेली असतात.

- 9) पुस्तकात असलेली शक्ती :- (1)
- 2) मॅकबेथ आणि किंग लियर यांच्या नाटकांची वैशिष्ट्ये (2)
- 3) पुस्तकांची लेखकाने सांगितलेली वैशिष्ट्ये (2)
- 4) ग्रंथप्रेमी वाचकाने पुस्तक लेखकाना देताना केलेल्या सूचना (2)
- 5) पुस्तक शात्रूंच्या हिशोबी पुस्तके म्हणजे :- (1)

हे हायस्कूल शंभर वर्षांवर जुनं आहे. इथलं रेकॉर्ड त्यामुळं अवाढव्य आहे. कुणी माजी विद्यार्थी येतो. १९२०-२२ सालातील आपल्या नावाचा दाखला मागतो. मामू ते रजिस्टर अचूक शोधून त्याचं नाव धुंडून काढतो. हाती दाखला पडलेला, बाप्या झालेला विद्यार्थी मामूचा हात हातात घेऊन म्हणतो, "चलो मामू, चाय लेंगे."

"कशाला? नगं आत्ताच घेतलाय. कुठं हाय आता तुम्ही?", मामू त्याचा चहा नाकारण्याचा प्रयत्न करतो. मनात जुन्या आठवणी रेंगाळणारा विद्यार्थी त्याचा हात खेचून त्याला आग्रहानं चहाला नेतो. मग चहा पिता पिता त्याच्या वेळच्या शिक्षकांच्या आठवणींना उजाळा मिळतो. 'एम. आर. सर भारी माणूस. केवढा आब होता त्या वक्ताला हायस्कूलचा.' मामू हरवलेल्या काळाला मुठीत पकडण्याचा प्रयत्न करतो.

ही शाळा सरकारी आहे. इथं ड्रॉइंगच्या, कॉमर्सच्या सरकारी सर्टिफिकेटच्या परीक्षांचं केंद्र आहे. या परीक्षा आल्या, की बुढा मामू पाखरागत हालचाली करू लागतो. नंबर टाकणं, बाकडी हालवून बैठकीची व्यवस्था करणं, पाणी देण्यासाठी गोरगरिबांची पोरं ऑफिसात आणून दाखल करणं. पडेल ते काम मामू उत्साहानं करू लागतो.

कधी खेळताना, कधी प्रार्थनेच्या वेळेला एखादं पोरगं चक्कर घेऊन कोसळतं. रिक्षा आणून, त्यात त्या पोराला घालून डॉक्टरकडं नेताना मामू त्याला आईच्या मायेने धीर देत म्हणतो, "घाबरू नकोस. ताठ बस. काय झालं न्हाई तुला."

सव्वीस जानेवारी, पंधरा ऑगस्ट या राष्ट्रीय दिवशी कधी कधी मामूच्या हातानं इथला राष्ट्रध्वज, दंडावर सरसरत चढतो. शाळेच्या तिसऱ्या मजल्यावरच्या माथ्यावर निकोप वाऱ्यावर फडफडत राहतो. फेट्याजवळ हाताचा पंजा भिडवून मामू राष्ट्रगीत संपेपर्यंत ध्वजाकडं मान उंचावून बघत राहतो.

माझ्याकडं कुणी बडा पाहुणा आला, की मामूकडं बघत नुसती मान डुलवली, की तिचा इशारा पकडत मामू चहाची ऑर्डर देतो. पाहुणा बसेपर्यंत चहा दाखल होतो. "राजे, चहा केव्हा सांगितलात?" पाहुणा आश्चर्यानं

विचारतो. मी उत्तर देतो, "ऐतिहासिक काळात वावरतो ना सध्या! नुसती इशारतीबरहुकूम काम होतात आमची!"

एकदा मी आणि मामू शाळेच्या व्हरांड्यात बाकावर गप्पा मारत बसलो. त्या दिवशी मामू खुलला होता. संस्थानिकांच्या काळच्या, वाड्यावरच्या एक-एक अजब गमती सांगत होता. तीन तास केव्हा मागं पडले होते दोघांनाही कळलं नाही.

१) वाक्य पूर्ण करा.

- i) हे हायस्कूल आहे. इथलं त्यामुळं आहे. (१)
- ii) मनात जुन्या विद्यार्थी त्याचा हात नेतो (१)

२) मामू हरवलेला काळ मुठीत पकडतो' स्पष्ट करा. (१)

३) ड्रॉइंगच्या, कॉमर्सच्या परीक्षेच्या काळातली मामूची 'गडबड' शब्द वर्णन करा (१)

४) मामूच्या संवेदनशीलतेचे एक उदाहरण लिख. (२)

५) मामूच्या हुशारीचे एक उदाहरण लिख. (१)

६) मामू खुलून लेखकाला सांगत असलेल्या माहिती लिख. (१)

पीठ कांडते राक्षसी तसें कडाडतें ऊन :	ये ग दौडत धावत आधी माझ्या शेतावर :
प्राणसई घनावळ कुठे राहिली गुंतून ?	शेला हिरवा पांघर मालकांच्या स्वप्नांवर,
दिला पाखरांच्या हातीं माझा सांगावा धाडून :	तशी झुलत झुलत ये ग माझिया घराशीं :
ये ग ये ग घनावळी मैत्रपणा आठवून...	भाचे तुझे झोंबतील तुझ्या जरीच्या घोळारीं,
पडवळा-भोपळ्यांचीं आळीं ठेविलीं भाजून, हुडा मोडून घरांत शेणी ठेविल्या रचून,	आळें वेलाचें भिजूं दे, भर विहीर तुडुंब : सारें घरदार माझें भिजूं दे ग चिंब चिंब;
बैल झाले ठाणबंदी, झाले मालक बेचैन, तोंडे कोमेलीं बाळांचीं झळा उन्हाच्या लागून,	उभी राहून दारांत तुझ्या संगती बोलेंन : सखा रमला शेतांत त्याचे कौतुक सांगेन...
विहिरीच्या तळीं खोल दिसूं लागलें ग भिंग, मन लागेना घरांत : कधी येशील तू सांग ?	कां ग वाकुडेपणा हा, कां ग अशी पाठमोरी ? ये ग ये ग प्राणसई वाऱ्यावरून भरारी.

१) कवयित्रीने जिला विनंती केली ती -	१
२) कडाडत्या उन्हाला दिलेली उपमा -	२
३) कवयित्रीच्या मैत्रीणीला सांगावा -	३
४) शेतात रमणारी व्यक्ती -	४

२) खालील काव्यपंक्तींचा अर्थ स्पष्ट करा.	(६)
१) ये ग दौडत धावत आधी माझ्या शेतावर	(१)
२) तशी झुलत झुलत ये ग माझिया दाराशी	(१)
३) विहिरीच्या तळीं खोल दिसू लागले ग भिंग	(१)
४) आळे वेलाचे भिजूं दे भर विहीर तुडुंब	(१)
५) उभी दारात राहून तुझ्या संगती बोलेंन	(१)
६) कां ग वाकुडेपणा	

कृती २ काव्यावर आधारित कृती करा.

(२)

१) अर्थ स्पष्ट करा.

२) झाडांच्या मनात जाऊ

३) हातात ऊन डुबवलेले नि सूर्य लागतो पोडू.

४) झाडांच्या मनात जाऊ' शा कवितेचे रसग्रहण करा. (४)

५) ऊन आणि सावली शोच्या प्रतिकातून सूचित होणारा आशय थोडक्यात स्पष्ट करा. (२)

कृती ३ साहित्यावर आधारित कृती करा.

(२)

'नाट्यभिन्नरूचेर्जनस्य बहुध्यापेकं समाराधनम्!' - इति महाकवी कालिदास

महाकवी कालिदासाने म्हटल्याप्रमाणे भिन्न भिन्न रुची असणाऱ्या लोकांचे एकाच वेळी समाधान करणारा, नाटक हा एक श्रेष्ठ वाङ्मयप्रकार आहे. ललित साहित्याच्या प्रकारांमध्ये 'नाटक' हा लोकप्रिय साहित्यप्रकार आहे.

आपण जे ऐकले, पाहिले ते दुसऱ्याला सांगावे ही माणसाची सहज प्रवृत्ती आहे. प्रत्येक व्यक्तीला स्वतःला आलेला अनुभव, आनंद, दुःख हे सगळे सांगावेसे वाटते. त्यांतूनच साहित्याची निर्मिती होते.

'नाटक' या साहित्यप्रकाराच्या माध्यमातून प्रेक्षकांशी जिवंत संवाद घडत असतो. लोकसंघाद आणि लोकरंजन या नाटकाच्या महत्त्वाच्या बाजू असतात. तथापि लेखकाचा प्रतिपाद्य विषय लोकांपर्यंत पोहोचवणे हा त्यातील महत्त्वाचा भाग असतो.

मराठी साहित्यातील 'नाटक' या साहित्यप्रकाराचा विचार केला तर त्यांतून बदलत गेलेल्या समाजाचे चित्रण झालेले दिसते. कोणत्याही समाजातील चालीरीती कालपरत्वे बदलल्या असल्या तरी माणसाचा स्वभाव, मानवी भावभावना या गेली अनेक वर्षे कायम राहिलेल्या आहेत. या मानवी भावभावना, स्वभाव यांतील विविध छटांचे दर्शन नाटकांतून घडते. त्याचबरोबर समाजाचेही वास्तव चित्रण नाटकांतून होत असते. समाजातील बदल नाटकाच्या माध्यमातून मांडण्याची परंपरा फार प्राचीन आहे. नाटक हा समाजाचे यथायोग्य दर्शन घडवणारा प्रयोगक्षम साहित्यप्रकार आहे. म्हणून आपण नाटक या साहित्यप्रकाराचा परिचय करून घेणार आहोत.

नाट्य म्हणजे...

नाट्य हा नाटकाचा प्राण आहे. एखाद्या प्रसंगांमध्ये जेव्हा कल्पनेपलीकडील बदल आकस्मिकरीत्या घडतो, तेव्हा नाट्य निर्माण होते. हा बदल आश्चर्यकारक असतो, खळबळजनक असतो. त्यामुळे वाचकाला, प्रेक्षकाला अनपेक्षित धक्का बसतो. कधी तो सुखद असतो तर कधी दुःखद असतो. निसर्गात आणि मानवी जीवनात असे 'नाट्य' पाहायला मिळते. त्याचेच प्रतिबिंब नाटकात दिसून येते.

नाटक म्हणजे...

लेखकाने लिहिलेले नाटक हे कलाकारांनी सादर करायचे असते. चित्र किंवा शिल्प हे घडताच दिसू लागते; पण नाटक हे प्रत्येक वेळी करून दाखवावे लागते. नाटक हे दृक्-श्राव्य असल्याने ते लिहिणारे, त्याचा प्रयोग करणारे, प्रत्यक्ष अभिनय करणारे, तंत्रज्ञ आणि तो प्रयोग पाहणारे अशा सगळ्यांच्या समन्वयावर आणि सहकार्यावर नाटकाच्या प्रयोगाची सफलता अवलंबून असते. नाटक हा कथा, कादंबरी, कविता याप्रमाणे एक साहित्यप्रकार आहे. यामध्ये अभिनेता किंवा अभिनेत्री अभिनय करत असतात. लेखकाने लिहिलेले संवाद अभिनेत्यांमार्फत प्रेक्षकांपर्यंत पोहोचवले जातात. मुळात नाटक हा 'दृक्-श्राव्य' साहित्यप्रकार आहे. ते ऐकता, पाहता व वाचता येते. नाट्यवाचनातून अन्य साहित्यप्रकारांप्रमाणे आपल्याला नाटकाचा आनंद घेता येतो. नाटक रंगमंचावर सादर करता येते.

भारतात प्राचीन काळापासून नाट्यकला अस्तित्वात होती. भरतमुनी यांना 'भारतीय नाट्यकलेचे जनक' असे म्हणतात. नाटकाविषयी सखोल माहिती करून देणारा 'नाट्यशास्त्र' हा ग्रंथ त्यांनी लिहिला. त्यांच्या मते, 'नाटक हे मानवी जीवनातील निरनिराळ्या अवस्थांचे, घटनांचे, प्रसंगांचे, त्यांतील वेगवेगळ्या भाव-भावनांचे, वृत्ती-प्रवृत्तींचे व लोकव्यवहारांचे अनुकरण करणारे चित्रण आहे.'

'मानवी जीवनात अवतीभवती घडणाऱ्या अनेक नाट्यमय प्रसंगांतून, घटनांमधून, जाणवणाऱ्या माणसामाणसांतील गुण-अवगुणांमधून त्यांच्यातील भावनांची आंदोलने, वास्तवाधारित परंतु काल्पनिक कथानकात

- १) साहित्याची निर्मिती नाटक वा साहित्यप्रकारान कशी होते? (१)
- २) नाटकातील महत्त्वाचा भाग लिहा. (१)
- ३) 'नाटक म्हणजे समाजाचे शथायोग्य दर्शन घडवणारा प्रयोगक्षम साहित्यप्रकार आहे' स्पष्ट करा. (२)
- ४) नाट्य म्हणजे काय? ते लिहा. (२)
- ५) नाटक म्हणजे काय? ते लिहा. (२)

- कृती ५ अ 'उपरोजित मराठी' या आधारावर पुढील कृती करा (कोणतेही २) (४)
- १) सूत्रसंचालनाची क्षेत्रे स्पष्ट करा. (२)
 - २) 'सूत्रसंचालन एक वलयांकित व्यवसाय' स्पष्ट करा. (२)
 - ३) सूत्रसंचालनाची पूर्वतयारी कशी केली जाते ते लिहा. (२)
 - ४) सूत्रसंचालन करताना कुठल्या गोष्टी कराव्यात ते लिहा. (२)

- कृती ५ ब व्याकरणावर आधारित कृती करा. (६)
- १) दारावरून भिरवणूक गेली या वाक्यातील शब्दशक्ती लिहा. (३)
 - २) मी एक लोंडगा पाहिला या वाक्यातील शब्दशक्ती लिहा. (३)
 - ३) पुढील शब्दांना समानार्थी शब्द लिहा -
१) वाता - २) समुद्र - ३) तलाव - ४) चंद्र - (२)

४) विरुद्ध अर्थी शब्द लिहा. (१)

१) दिवस x २) शत्रु x

५) पुढील वाक्प्रचाराचा अर्थ सांगून वाक्यात उपयोग करा. (२)

१) चौवटा पांगणे -

२) हरवलेला काळ मुठीत पकडणे -

Manjiri Patankar